

Biblické argumenty apoštola Pavla v Gal 4,21–31

Ladislav Tichý

1. TEXT

Apoštol Pavel se ve svém listu Galaťanům snaží přesvědčit galatské křesťany o jedné věci. A to je otázka správného vztahu k židovskému zákonu. Zatímco adresáti listu jsou v nebezpečí, že uvěří těm, kteří jim namlouvají, že je třeba zachovávat také aspoň některé předpisy židovského zákona, apoštol Pavel jasným způsobem zdůrazňuje, že k ospravedlnění před Bohem vede jediná cesta, a to je cesta víry v Ježíše Krista. Toto své stanovisko vyjádřil apoštol Pavel ve formě, která připomíná slavnostní tezi, v Gal 2,16:

Člověk se nestává spravedlivým před Bohem na základě skutků přikázaných zákonem, nýbrž vírou v Krista Ježíše. I my jsme uvěřili v Ježíše Krista, abychom došli spravedlnosti z víry v Krista, a ne ze skutků zákona. Vždyť ze skutků zákona „nebude nikdo ospravedlněn.“¹

Převážná část ostatního textu v listu Galaťanům obsahuje prakticky pouze argumentaci ve prospěch této hlavní teze listu.² Systematicky a soustředěně předkládá apoštol Pavel své argumenty potom od začátku 3. kapitoly, ale rovněž už předcházející „životopisná“ část listu (Gal 1,13–2,14)³ měla zřejmě sloužit jako důležitá podpora hlavní teze listu. Pavel se snažil Galaťany nejprve přesvědčit o božském původu evangelia, které jim přinesl.⁴

Apoštol Pavel se nepochybně snažil Galaťany přesvědčit argumenty, které pokládal za nejvhodnější a neúčinnější. Proto nepřekvapuje, že neopomenul apelovat na duchovní a životní zkušenost svých adresátů. Je to patrné hned z textu Gal 3,1–5, v němž připomíná galatským křesťanům, jak to bylo s jejich přijetím víry v Krista. Podobné zaměření je poznat také v textech Gal 3,27–29 (duchovní zkušenost s přijetím křtu), 4,1–11 (život křesťanů jako Božích dětí) a 4,12–20 (vztah galatských křesťanů k Pavlovi). Nicméně rozhodující pro Pavlovu argumentaci je to, co říká Písmo, tj. v naší terminologii Starý zákon. To je evidentně patrné od Gal 3,6, kde Pavel začíná argumentovat pomocí vícera starozákonních textů, které jsou kromě

¹ Překlad je převzat z českého ekumenického překladu (= ČEP).

² Srov. např. J. D. G. DUNN, *The Epistle to the Galatians*, London: A&C Black, 1993, s. 134, kde ke Gal 2,16 také cituje G. S. Duncana: „This is the text on which all that follows in the Epistle is commentary.“

³ Konec tohoto oddílu bývá nezdědká spatřován až v závěru 2. kapitoly. Viz např. J. ROHDE, *Der Brief des Paulus an die Galater*, Theologischer Handkommentar zum Neuen Testament 9, Berlin: Evang. Verlagsanstalt, 1989, s. 49, který jako „Erster Teil“ (tj. první hlavní část) listu vymezuje Gal 1,11–2,21.

⁴ F. MUSSNER, *Der Galaterbrief*, Herders theologischer Kommentar zum Neuen Testament 9, Freiburg: Herder, 1974, s. 77, přijímá za svůj názor J. Jeremiase, který chápe Pavlovu odpověď na kritické hlasy vůči jeho evangelium jako uspořádanou „in chiastischer Reihenfolge“, protože v Gal 1,13–2,21 Pavel nejprve vyvrací námitku, že jeho evangelium je *παρὰ ἀνθρώπων*, tj. lidského původu, zatímco na v pořadí první výtku, totiž že jeho evangelium je *κατὰ ἀνθρώπων*, tj. že je lidské, odpovídá až v druhé části listu.

Hab 2,4 v Gal 3,11 všechny vzaty z Pentateuchu. Východním bodem je pro Pavla postava starozákonního patriarchy Abraháma. A základním textem je Gn 15,6, v němž se hovoří o Abrahámově víře, která mu přinesla ospravedlnění u Boha. Pavel cituje tento text téměř doslova v 3,6: „Abrahám uvěřil Bohu a bylo mu to připočteno za spravedlnost.“⁵ Druhou vlnu důkazů z Písma potom začíná Pavel v Gal 4,21. Také zde vychází z cyklu Geneze o Abrahámovi, i když se opírá o jiné texty, než je Gn 15,6, a také argumentuje jiným způsobem.

Je prakticky nesporné, že tento oddíl začíná v Gal 4,21.⁶ Ovšem neexistuje mezi autory jednota v tom, kde tato perikopa s novými biblickými argumenty končí. Tradičnější názor (jak je vidět i z rozdělení textu na kapitoly) počítá se závěrem v Gal 4,31, tj. s posledním veršem 4. kapitoly listu.⁷ Některé, především novější komentáře spatřují konec perikopy až v prvním verši 5. kapitoly, tj. v Gal 5,1.⁸ Ale vyskytuje se také chápání verše 4,31 jako začátku nové perikopy.⁹ Toto poslední řešení se však jeví jako málo přesvědčivé, i když ho prosazovali také někteří badatelé velkého formátu.¹⁰ Nelze pokládat za závalu, že v. 31 opakuje myšlenku, která byla už vyjádřena ve v. 28. Není to také úplně totéž, protože v. 31 výslovně hovoří o „otrokyni“ a „svobodné“. Tak explicitně vyjadřuje a znovu zdůrazňuje kontrast, který je pro Pavlův argument zásadní. Nejedná se tedy o žádné oslabení.¹¹ Spojka *οὖν* (proto) může signalizovat začátek nového oddílu (jak je tomu např. v Řím 2,1), ale také může zcela dobře vyjadřovat, že se jedná o formulaci závěru, souhrnu a výsledku

⁵ Rozdíl oproti textu Septuaginty je v podobě jména Ἀβραάμ (LXX má v Gn 15,6 krátký tvar Ἀβραάμ, zatímco v masoretském textu je podmět nevyjádřen) a v jeho postavení před slovesným tvarem ἐπίστευσεν (uvěřil).

⁶ V tom jsou zajedno všechny komentáře k listu Galaťanům citované v tomto příspěvku.

⁷ Tak např. E. D. W. BURTON, *A Critical and Exegetical Commentary on the Epistle to the Galatians*, International Critical Commentary, Edinburgh: T. & T. Clark, 1921, s. 252; G. SCHNEIDER, *Der Brief an die Galater*, Geistliche Schriftlesung 9, Leipzig: St. Benno, 1964, s. 109; M. ZERWICK, *Der Brief an die Galater*, Düsseldorf: Patmos, 1964, s. 86n; H. SCHLIER, *Der Brief an die Galater*, Kritisch-exegetischer Kommentar über das Neue Testament 7, 4. vyd. nového zprac., Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1965 (= Leipzig: St. Benno, 1967), s. 215n; MUSSNER, *Der Galaterbrief*, s. 316; H. D. BETZ, *Galatians*, Philadelphia: Fortress Press, 1979, s. 238; A. OEPKE, *Der Brief des Paulus an die Galater*, Theologischer Handkommentar zum Neuen Testament 9, 4. vyd., Berlin: Evang. Verlagsanstalt, 1979, s. 146n; U. BORSE, *Der Brief an die Galater*, Regensburger Neues Testament, Regensburg: Pustet, 1984, s. 166; W. EGGER, „Galaterbrief,“ in *Der Galaterbrief, Philipperbrief, Philemonbrief*, 2. vyd., Würzburg: Echter, 1988, s. 5–43, zde 33; ROHDE, *Der Brief des Paulus an die Galater*, s. 191n; R. N. LONGENECKER, *Galatians*, Word Biblical Commentary 41, Dallas: Thomas Nelson, 1990, s. 198; F. J. MATERA, *Galatians*, Collegeville: Liturgical Press, 1992, s. 107n; DUNN, *The Epistle to the Galatians*, s. 242n; J. BECKER, „Der Brief an die Galater,“ in J. BECKER – U. LUZ, *Die Briefe an die Galater, Epheser und Kolosser*, Neues Testament Deutsch 8/1, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1998, s. 7–103, zde 70n.

⁸ Tak např. F. F. BRUCE, *The Epistle to the Galatians*, The New International Greek Testament Commentary, Grand Rapids: Eerdmans, 1982, s. 214; J. L. MARTYN, *Galatians: A New Translation with Introduction and Commentary*, Anchor Bible 33A, New York: Doubleday, 1997, s. 431n; F. VOUGA, *An die Galater*, Handbuch zum Neuen Testament 10, Tübingen: Mohr Siebeck, 1998, s. 113; A. PITTA, *Lettera ai Galati*, Bologna: Ed. Dehoniane, 2000, s. 275n; S. LÉGASSE, *L'épître de Paul aux Galates*, Paris: Cerf, 2000, s. 341n.

⁹ Tak např. M.-J. LAGRANGE, *Saint Paul: Épître aux Galates*, Paris: Gabalda, 1950, s. 132; J. BLIGH, *Galatians*, London: St Paul Publications, 1970, s. 409.

¹⁰ Kromě Lagrange jsou uváděni také Zahn a Bousset (viz BETZ, *Galatians*, s. 252, a LAGRANGE, *Galates*, s. 132).

¹¹ BLIGH, *Galatians*, s. 409, má ovšem dojem, že „v. 31 sounds lame and superfluous.“

předcházejícího poučení (srov. např. Řím 4,22).¹² Rozhodující je, že v Gal 4,31 se stále hovoří o dvou ženách, a to odkazuje na předcházející text.

Pro názor, který byl uveden jako druhý, tj. vymezení perikopy verši 4,21–5,1, lze uvést některé rozumné důvody. Ve verši 5,1 se hovoří důrazným způsobem o svobodě.¹³ To ukazuje na spojitost s předcházející Pavlovou argumentací. Tento verš by se tedy dal chápat jako druhý závěr perikopy začínající v Gal 4,21. Ale na druhé straně Pavlovo poučení v Gal 5,2nn předpokládá myšlenku svobody. Proto je alespoň lepší a logičtější zahrnout do něho také už verš 5,1, který pak plní funkci uvedení základního východiska.

Poměrně zapeklitý textový problém se nachází ve v. 25. V rukopisné tradici je dochováno pět různých podob textu:¹⁴

- a) τὸ δὲ Ἀγάρ Σινᾶ ὅρος ἐστὶν ἐν τῇ Ἀραβίᾳ· A B D 0278. 323. 365. 1175. 2464 pc
- b) τὸ γὰρ Ἀγάρ Σινᾶ ὅρος ἐστὶν ἐν τῇ Ἀραβίᾳ· Ψ 062 075 0150 33 181 M
- c) τὸ δὲ Σινᾶ ὅρος ἐστὶν ἐν τῇ Ἀραβίᾳ· P⁴⁶ vg^{mss}
- d) τὸ γὰρ Σινᾶ ὅρος ἐστὶν ἐν τῇ Ἀραβίᾳ· N C F G 1241^s. 1739 pc it vg
- e) τὸ γὰρ Ἀγάρ ὅρος ἐστὶν ἐν τῇ Ἀραβίᾳ· d

Bez velkého váhání lze vyřadit čtení e), protože je reprezentuje pouze jeden starolatinský překlad. Rozhodování mezi čtyřmi zbývajícemi variantami je už mnohem obtížnější. Jedná se vlastně o zodpovězení dvou otázek: jednak zda v původním textu bylo jméno Ἀγάρ a jednak zda na druhém místě věty byla původně částice γάρ nebo částice δέ. Čtení bez Ἀγάρ představuje každopádně text méně problematický, tj. jedná se o *lectio facillior*. Proto je třeba obě jména v textu ponechat. Pokud jde o částice, je třeba dát přednost δέ, protože má velmi silné dosvědčení. Musíme tedy vycházet z textu uvedeného pod a), který je totožný s textem v edicích Nestle-Aland a *The Greek New Testament*. To je také stanovisko většiny komentářů k listu Galatanům.¹⁵

Uvedme nyní překlad perikopy Gal 4,21–31:

²¹ Povězte mi vy, kteří chcete být pod zákonem: Nenasloucháte zákonu? ²² Je totiž psáno: Abrahám měl dva syny, jednoho z otrokyně a jednoho ze svobodné. ²³ Ten z otrokyně se narodil přirozeným způsobem, ten ze svobodné na základě příslibu. ²⁴ To je řečeno obrazně. Ty ženy jsou dvě smlouvy:

¹² BETZ, *Galatians*, s. 238 a 251, vyjadřuje myšlenku závěrečného shrnutí zcela jednoznačně, když δού v Gal 4,31 přímo překládá „in conclusion“. Podle něj (*Galatians*, s. 251) tento verš „sums up the previous conclusions in 3:9, 14, 24, 29; 4:7.“

¹³ Dativ τῇ ἐλευθερίᾳ na začátku verše je třeba asi nejlépe chápat jako dativ vyjadřující cíl (srov. M. ZERWICK, *Analysis philologica Novi Testamenti Graeci*, 2. vyd., Romae: PIB, 1960, s. 423; W. HAUBECK – H. von SIEBENTHAL, *Neuer sprachlicher Schlüssel zum griechischen Neuen Testament: Matthäus bis Offenbarung*, Giessen: Brunnen, 2007, s. 1046, zde hovoří o „dat. commodi“, který však dává stejný smysl). Teoreticky je možný také dativ instrumentální, ale ten se jeví rozhodně jako méně vhodný. Proto lze Gal 5,1 přeložit: „Ke svobodě nás Kristus osvobodil! Stůjte tedy pevně a nenechte se opět sevřít jhem otroctví.“

¹⁴ Viz *Novum Testamentum Graece*, ed. B. Aland, K. Aland aj., 27. vyd., 8. revidovaný tisk, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 2001, s. 500, a *The Greek New Testament*, ed. B. Aland, K. Aland aj., 4., rev. vyd., Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1993, s. 648.

¹⁵ Existují samozřejmě také odlišná řešení. Např. MUSSNER, *Der Galaterbrief*, s. 323, dává přednost textu, který je uveden pod c). BORSE, *Der Brief an die Galater*, s. 33 a 170, zvolil text pod d). A. VANHOYE, *Lettera ai Galati: nuova versione, introduzione e commento*, Milano: Paoline, 2000, s. 117, pozn. 15, identifikuje svůj překlad „infatti il Sinai è un monte nell'Arabia“ jako opírající se o papyrus P⁴⁶ a Sinaiticus. Přesně vzato by měl být uveden jen Sinaiticus, protože v něm je γάρ (= infatti), P⁴⁶ má však δέ.

jedna z hory Sinaj, která rodí do otroctví. A to je Hagar.²⁵ Hagar je hora Sinaj v Arábii; odpovídá nynějšímu Jeruzalému, protože ten otročí se svými dětmi.²⁶ Nebeský Jeruzalém je svobodný, a to je naše matka.²⁷ Je totiž psáno: *Vesel se, která nerodíš, zajásej a zavolej, která nemáš porodní bolesti, neboť více dětí má opuštěná než ta, která má muže.*

²⁸ A vy, bratři, jste děti zaslíbení podle Izáka.²⁹ Ale jako tehdy ten, který se narodil přirozeným způsobem, pronásledoval toho podle Ducha, tak i nyní.³⁰ Ale co říká Písmo? *Vyžeň otrokyni i jejího syna. Nebude totiž dědit syn otrokyně se synem svobodné.*³¹ Proto, bratři, nejsme děti otrokyně, nýbrž svobodné.

Uvedený překlad vychází samozřejmě z analýzy a interpretace textu.

2. ANALÝZA A INTERPRETACE TEXTU

Pavlova formulace v Gal 4,21 ukazuje zcela jasně, že apoštol sahá po novém argumentu¹⁶ v rámci snahy přesvědčit Galaťany o správné a jediné cestě k ospravedlnění před Bohem. Že Pavel bude argumentovat zákonem, je poznat už z první věty tohoto verše, v níž se obrací na adresáty listu s výzvou: „Povězte mi vy, kteří chcete být pod zákonem.“ Zde slovo νόμος (zákon) označuje předpisy a ustanovení, které znala židovská tradice. Plnou jistotu o základu Pavlovy argumentace pak dává druhá věta ve v. 21, která má podobu otázky: „Nenasloucháte zákonu?“ Zde má νόμος už význam psaného slova Písma.¹⁷ Konkrétně musíme asi myslet na Pentateuch. Nezpochybnitelné jasno o východisku Pavlova důkazu dává v. 22. Tam nejen výraz γέγραπται formálně potvrzuje argumentaci na základě Písma, ale je také konkrétně poznat, o jaký text se Pavel opírá. Necituje ovšem přímo určitý text ze Starého zákona, ale je jasné, že vychází z vyprávění Geneze o dvou Abrahámových synech. Konkrétně musíme myslet na Gn 16,15, kde se vypráví o narození Izmaele, a potom na Gn 21,5, kde je údaj o narození Abraháмова syna Izáka. Apoštol Pavel samozřejmě předpokládá, že nejen tyto základní údaje, ale i celý příběh o Abrahámových synech v Genezi je adresátům jeho listu dostatečně známý.¹⁸ Tento vlastně samozřejmý předpoklad se může odrážet v tom, že před označením obou žen stojí určitý člen (ἐκ τῆς παιδίσκης a ἐκ τῆς ἐλευθέρας). Pavel tyto ženy neuvádí pomocí jejich jmen, ale podle jejich společenského postavení. To je velmi důležité pro jeho argumentaci. Pro adresáty listu muselo být jasné, že „otrokyní“ myslí Pavel Hagar a „svobodnou“ pak Sáru. V následujícím verši 23 zdůrazňuje Pavel z biblického příběhu okolnosti či způsob, jak přišli oba Abrahámovi synové na svět. Syn z otrokyně se narodil κατὰ σάρκα, tj. přirozeným způsobem, ale syn svobodné se narodil

¹⁶ LONGENECKER, *Galatians*, s. 199n, se zdráhá chápat Gal 4,21–31 jako Pavlův argument, ale chce zde vidět jen součást Pavlových výzev a nabádání začínajících v Gal 4,12. Podle něj Pavel odpovídá na argument judaistů, kteří poukazovali na to, že Izmael byl prvním Abrahámovým synem. Jestliže však sám Longenecker říká, že Pavel odpovídá způsobem „ad hominem“ (*Galatians*, s. 200), pak už je nutné takovouto odpověď chápat jako argument. Longeneckerův pohled tedy nemůže obstát.

¹⁷ Srov. SCHLIER, *Der Brief an die Galater*, s. 217, pozn. 2, který správně říká, že oba významy pro νόμος se v Gal 4,21 prolínají, aniž by byly totožné, a poukazuje na Řím 3,19.

¹⁸ Pavel podle své argumentace nebere v potaz Gn 25,1n, kde se hovoří o další Abrahámově ženě Ketuře a uvádějí se jména jejich šesti dětí.

na základě příslibu (δὲ ἐπαγγελίας).¹⁹ V. 24a potom ukazuje, v jakém smyslu je třeba chápat vyprávění Geneze o dvou Abrahámových synech a o jeho dvou ženách: „To je řečeno obrazně.“ Tato věta by se jistě dala přeložit také „To/což je řečeno alegoricky.“ Ale záleží na tom, do jaké míry se kryje Pavlovo užití slovesa ἀλληγορέω (zde v tvaru participia pasiva ἀλληγορούμενα) s nám běžným významem pojmu alegorie. Sloveso ἀλληγορέω je v řečtině doloženo poměrně pozdě. Najdeme je např. u Plutarcha, užívá je Filón Alexandrijský (ten je vlastně časově první) a Josephus Flavius.²⁰ V Septuagintě se toto sloveso nevyskytuje a v Novém zákoně je pouze v Gal 4,24. Jeho význam se dá vyjádřit jako „říkat“ nebo „vykládat“ něco „alegoricky“.²¹ Tento způsob vyjadřování byl užíván jak řeckými, tak židovskými spisovateli (viz shora jmenované autory pro užití slovesa ἀλληγορέω). Oč se u tohoto způsobu vyjadřování věcně jednalo, formuloval stručně a výstižně římský rétorik Quintilianus (Marcus Fabius Quintilianus žil asi 35 po Kr. – asi 100 po Kr.), který ve svém díle *Institutio oratoria* (8, 6,44)²² říká, že alegorie²³ „aliud verbis, aliud sensu ostendit.“ To znamená, že o alegorii se jedná tehdy, když se myslí něco jiného, než co se vyjadřuje slovy.²⁴ Třebaže se dnes diskutuje o povaze alegorie z hlediska její samostatnosti coby literárního žánru,²⁵ charakterizovali bychom ji asi velmi podobně jako Quintilianus.²⁶ U apoštola Pavla ovšem nemůžeme v žádném případě předpokládat, že by počítal s tím, že lidský autor vyprávění Geneze o Abrahámovi a jeho dvou synech

¹⁹ BLIGH, *Galatians*, s. 398–400, se poměrně široce zabývá otázkou, zda Izákovo narození „na základě příslibu“ znamená, že Abrahám Izáka nezplodil fyzicky. Poukazuje jednak také na formulace ve verších 27 („opuštěná“) a 29 (narozený „podle Ducha“) a jednak uvádí delší citát z Filónova pojednání *De cherubim*, z něhož se zdá vyplývat, že takový názor sdíleli někteří tehdejší židé. Nakonec však Bligh celou myšlenku pro Pavla odmítá s odvoláním na Řím 4,19–22, především kvůli ἐνεδυναμώθη τῇ πίστει v Řím 4,20. Srov. však např. jednoznačně pro Izákovo přirozené narození (umožněné ovšem Božím zásahem) LAGRANGE, *Galates*, s. 123: „sans doute par l'union naturelle des parents“.

²⁰ Viz např. F. MONTANARI, *Vocabolario della lingua greca*, Torino: Loescher, 1995, s. 130 (s.v. ἀλληγορέω).

²¹ Tamtéž.

²² QUINTILIAN, *The Orator's Education: Books 6–8*, vydal a přel. D. A. Russell, Loeb Classical Library 126, Cambridge, Mass.: Cambridge University Press, 2001, s. 450.

²³ Termín ἀλληγορία je nejdříve doložen v 1. stol. př. Kr. Konkrétně je jmenován CICERO, *Ad Atticum* 2, 20,3 (viz např. C. WALDE, „Allegorie,“ in *Der neue Pauly: Enzyklopädie der Antike*, ed. H. Cancik a H. Schneider, sv. 1, Stuttgart: J. B. Metzler, 1996, s. 523n, zde 523). MONTANARI, *Vocabolario*, s. 130 (s.v. ἀλληγορία) uvádí také Demetria a Filodema z Gadary. Oba doklady by také mohly pocházet z 1. stol. př. Kr. Známa je především stručná definice alegorie jako „rozšířené metafory“, kterou uvádí Quintilianus (*Institutio oratoria* 9, 2,46): „ἀλληγορίαν facit continua μεταφορά“ (QUINTILIAN, *The Orator's Education: Books 9–10*, vydal a přel. D. A. Russell, Loeb Classical Library 127, Cambridge, Mass.: Cambridge University Press, 2001, s. 60).

²⁴ S. DI MATTEI, „Paul's Allegory of the Two Covenants (Gal 4.21–31) in Light of First-Century Hellenistic Rhetoric and Jewish Hermeneutics,“ in *New Testament Studies* 52 (2006): 102–122, zde 106, cituje dva řecky píšící autory (podle něho z konce 1. stol. po Kr., ale ten první bude asi o něco starší), a to Tryfona (*De tropis* 1, 1: Ἀλληγορία ἐστὶ φράσις ἕτερον μὲν τι κυρίως δηλοῦσα, ἕτερον δὲ ἔννοιαν παριστώσα) a Heraklita (*Allegoriae Homericae* 5, 2: Ὁ γὰρ ἄλλα μὲν ἀγορεύων τρόπος, ἕτερα δὲ ὧν λέγει σημαίνων, ἐπωνύμως ἀλληγορία καλεῖται). Jejich definice však neříkají nic podstatně jiného než stručná definice, kterou má Quintilianus.

²⁵ Např. K. ERLEMANN, *Gleichnisauslegung: Ein Lehr- und Arbeitsbuch*, Tübingen: Francke, 1999, s. 91, nechápe alegorii jako samostatný literární druh, nýbrž jako strukturální prvek, který může být užít v různých žánrech.

²⁶ Srov. ERLEMANN, *Gleichnisauslegung*, s. 91: „Die Allegorie ist im weitesten Sinn ein Text, der mittels verschiedener Textsignale zu erkennen gibt, dass er etwas anderes aussagt, als er oberflächlich auszusagen vorgibt.“

(ať si ho představoval jakkoli) chtěl vědomě psát o něčem jiném než o vyprávěných událostech. Proto nelze z našeho hlediska zde v přísném smyslu hovořit o alegorii. Někteří autoři navrhuji pro Gal 4,24nn jako výstižnější označení typologii.²⁷ Proti tomu bývá namítáno, že zde osobě Hagar neodpovídá jiná osoba, nýbrž διαθήκη.²⁸ V tom smyslu je možné přiznat, že se nejedná o ryzí typologii. Ale také o alegorii se nedá hovořit bez jakéhokoli omezení.²⁹ Pokud zůstaneme u tohoto termínu, je asi vhodné užívat uvozovek, tj. hovořit o „alegorii“. Počáteční věta z v. 24 by se dala snad interpretačně volněji rovněž přeložit „To se dá chápat také alegoricky / obrazně.“³⁰ Ale apoštol Pavel by rozhodně zřejmě také plně akceptoval přeformulování ἅτινα ἡ γραφή ἀλληγορεῖ („to říká Písmo obrazně;“ srov. Gal 3,8, kde „Písmo“ vystupuje také jako subjekt), jak je předložil H. Schlier.³¹ Lze říci, že vzhledem k nastíněné problematice se náš překlad „to je řečeno obrazně“ jeví jako optimální.

Čeho se onen skrytý a obrazný význam konkrétně týká, sděluje Pavel hned v další větě verše 24. Říká, že ty dvě zmíněné ženy představují dvě διαθήκαι. Pro toho, kdo četl pozorně dosavadní text listu Galaťanům, nebude asi příliš obtížné představit si, co myslí Pavel oněmi dvěma διαθήκαι. Ale přesný překlad, tzn. i jasně vymezená interpretace tohoto výrazu, už je mnohem obtížnější.

Drtivá většina uživatelů řečtiny (nebo snad prakticky všichni) v době sepsání listu Galaťanům spojovala s výrazem διαθήκη v první řadě význam „závěť, poslední vůle, testament“.³² Tak tomu bylo nepochybně také u apoštola Pavla, který užíval řečtiny jako každodenního dorozumívacího prostředku. Pro řecky mluvící židy – a to platilo plně také pro Pavla – byl termín διαθήκη však rovněž pevně spojen s biblickými texty, kde v řeckém překladu, tj. v Septuagintě, pravidelně vystupuje διαθήκη jako ekvivalent hebrejského termínu בְּרִית. Že Pavel dovedl pracovat s oběma významy tohoto slova, je jasně poznat z Gal 3,15–17. Je zřejmé, že v 3,15

²⁷ Viz OEPKE, *Der Brief des Paulus an die Galater*, s. 148: „Nach dem heute geltenden Sprachgebrauch würde man hier eher von Typologie reden.“ Srov. také LAGRANGE, *Galates*, s. 123: „le mot de type serait plus juste“ (odvolává se mj. na Jana Zlatoustého); M. SILVA, „Galatians,“ in *Commentary on the New Testament Use of the Old Testament*, ed. G. K. Beal a D. A. Carson, Grand Rapids: Baker Academic, 2007, s. 785–812, zde 808: „we may with good reasons regard his reading of Genesis as ‚typological‘ rather than ‚allegorical.‘“ K. H. JONES, „Jerusalem, Our Mother: Metalepsis and Intertextuality in Galatians 4:21–31,“ *Westminster Theological Journal* 55 (1993): 299–320, zvl. 299 a 301, užívá pro Pavlova „alegorii“ označení „trope“ (tropos). Ale tento výraz je příliš široký, protože zastřešuje celou řadu rétorických pojmů (metaforu, metonymii, synekdochu atd.). Quintilian v *Institutio oratoria* 8, 6,1 jej definoval takto: „Tropos est verbi vel sermonis a propria significatione in aliam cum virtute mutatio“ (viz QUINTILIAN, *The Orator's Education: Books 6–8*, s. 424).

²⁸ Viz SCHLIER, *Der Brief an die Galater*, s. 219.

²⁹ Pavel každopádně není autorem textu Geneze, nýbrž jej interpretuje. Alegorická interpretace se dnes označuje jako alegoreze; srov. ERLEMANN, *Gleichnisauslegung*, s. 46. Např. A. DAVIS, „Allegorically Speaking in Galatians 4:21–5:1,“ in *Bulletin for Biblical Research* 14, č. 2 (2004): 161–174, nechce vidět v Pavlově argumentaci ani narativní alegorii, ani typologii, nýbrž známý literární prostředek, který má vzbudit a upoutat pozornost na klíčová slova a pojmy v hebrejské bibli (tamtéž, 174: „literary device to mark and draw attention to key words and concepts embedded in the Hebrew Scriptures“).

³⁰ Srov. např. Gal 4,24a v anglickém překladu NET (přístupný na: www.bible.org/netbible/index.htm): „These things may be treated as an allegory.“

³¹ SCHLIER, *Der Brief an die Galater*, s. 218.

³² K tomu viz např. J. BEHM, „διαθήκη B–D,“ *ThWNT* 2 (1935), s. 127–137, zvl. 127n.

myslí Pavel na lidskou „závěť“, ³³ ale v 3,17 už přechází k významu „smlouva“. ³⁴ V Gal 4,24 není rozhodně prvně uvedený význam. Nejenom, že zde určitě nemáme význam „závěť“, ale také nemůžeme na tomto místě vidět označení dvou částí bible, tj. v české tradici „Starého“ a „Nového zákona“. Proto také není oprávněné překládat „Testament“, jak se s tím setkáváme v některých německých překladech Nového zákona a německy psaných komentářích k listu Galatanům. ³⁵ Plně uspokojivý překlad, zvláště v češtině, není zřejmě možný. Mohli bychom ony dvě διαθήκαι, o nichž se zmiňuje Pavel, snad opsat jako to, co Bůh zařídil na Sinaji, a jako to, co Bůh zařídil skrze Krista, v němž se naplnil příslib daný Abrahámovi. ³⁶ Ale protože v češtině není vhodné užít např. cizího slova „dispozice“, ³⁷ bude asi nejlepším možným řešením překlad „smlouva“, i když musí zůstat jasné, že hlavní činitelem těchto skutečností je Bůh. ³⁸

V poslední větě v. 24 Pavel nejen identifikuje první smlouvu, kterou má na mysli, ale také ji hodnotí. Jedná se o smlouvu na Sinaji. Ta ovšem rodí ³⁹ „do otroctví“. V další větě Pavel jen explicitně uvádí jméno ženy, která zastupuje διαθήκη ze Sinaje: Je to Hagar. To mohl samozřejmě vnímavý čtenář už odhalit. Ale toto explicitní vyjádření je jisté důležité, aby nemohlo dojít k falešným spekulacím. Čtenář, který zná cyklus o Abrahámovi z Geneze, nyní dovede bez obtíží určit jméno ženy, která představuje druhou διαθήκη. Je to Sára. Ale toto jméno Pavel ve své argumentaci explicitně neuvede. To by však nemělo působit žádný velký interpretační problém.

V. 25a ovšem představuje, jak už bylo uvedeno, obrovský textový problém. Jestliže jsme dali přednost čtení, které zahrnuje obě jména, tj. Hagar i Sinaj, a má částici ὅς, jedná se asi také o text, který snad působí největší interpretační problémy ze všech uvedených variant. Správný výklad věty nelze zřejmě zaručit. Nejlogičtější

³³ Tak to chápe většina překladů a komentářů. Ale např. BURTON, *Epistle to the Galatians*, s. 179, zde obhajuje význam „covenant“.

³⁴ Tady ovšem velká část komentářů zachovává stejný překlad jako v Gal 3,15, tj. „testament, závěť“. To ovšem se nejvíce jako nejlepší řešení. Srov. DUNN, *The Epistle to the Galatians*, s. 180, pozn. 2, který poukazuje na to, že „no single word ... contains the full scope of the word play used by Paul.“ Ke Gal 3,15–17 viz také L. TICHÝ, „Abrahám u apoštola Pavla,“ in *Od Abraháma k nové smlouvě*, ed. L. Tichý, P. Chalupa, P. Mareček, G. I. Vlková a S. Pacner, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2007, s. 149–163, zde 154n.

³⁵ Je to např. překlad „Einheitsübersetzung“ nebo překlad tzv. „Herder-Bibel“. Z komentářů je to např. SCHLIER, *Der Brief an die Galater*, s. 215; MUSSNER, *Der Galaterbrief*, s. 316; BORSE, *Der Brief an die Galater*, s. 168; také OEPKE, *Der Brief des Paulus an die Galater*, s. 146, avšak „Testamente“ dává do uvozovek. Tento způsob překladu (a výkladu) má určitou oporu v překladech latinské tradice, které mají stabilně „testamenta“, popř. „Testamenta“ (tak v Nové Vulgátě).

³⁶ Zcela nedostatečné je vidět ve dvou smlouvách pouze kontrast mezi „starou smlouvou na Sinaji a starší smlouvou s Abrahámem“ (tak JONES, „Jerusalem, Our Mother,“ s. 317; podobně M. C. DE BOER, „Paul's Quotation of Isaiah 54.1 in Galatians 4.27,“ in *New Testament Studies* 50 (2004): 370–389, zde 376), protože pro Pavla jeho výpověď o smlouvách není možná bez skutečnosti „události“ Ježíše Krista.

³⁷ Překlad „deux dispositions“ v Gal 4,24 má LAGRANGE, *Galates*, s. 125; pomocí „due disposizioni“ tlumočí PITTA, *Lettera ai Galati*, s. 278.

³⁸ K problematice překladu διαθήκη jako ekvivalentu hebr. pojmu בְּרִית viz později: TICHÝ, „Smlouva v listu Židům,“ s. 130n.

³⁹ Pavel užívá slovesa γεννάω a τεκνέω snad proto, protože prvně uvedené se svým širším významem (znamenalo nejen „rodit“, ale také „plodit“) lépe hodilo pro přenesený význam.

a nejpříjemnější se asi jeví shora uvedený překlad: „Hagar je hora Sinaj v Arábii,“⁴⁰ jehož přesný význam však zůstává pro nás temný.⁴¹

Ve v. 25b následuje konkrétní interpretace διαθήκη ze Sinaje. Pavel ji spojuje s „nynějším“ Jeruzalémem, tedy s pozemskou lokální veličinou, která existuje v jeho době. Pro toto spojení užívá slovesa συστοιχείν. Toto sloveso v doslovném smyslu znamená „být/stát v zákrytu“. Tohoto slovesa se užívalo ve vojenské terminologii pro označení postavení jednotlivých vojáků v útvaru. Nebylo by tedy zcela správné vysvětlovat původní význam tohoto slovesa jako „stát v jedné řadě“,⁴² protože postavení jedince v jedné řadě s druhými, kteří stojí vedle něho, se vyjadřovalo pomocí slovesa συζυγείν.⁴³ Ale v tomto textu se jedná o význam přenesený, takže doslovný význam už není tak rozhodující a slovesný tvar συστοιχεί vyjadřuje smysl „odpovídá“ či „patří do stejné příhrádky“ nebo „je v jedné skupině“. S ohledem na doslovný význam slovesa bychom ovšem mohli na vysvětlenou přeneseného významu také říci „nachází se ve stejném sloupci“. Pavel nezodpovídá ovšem otázku, co přesně pod tímto pozemským Jeruzalémem myslí. V tom nejsou všichni autoři zajedno. Nabízí se zde jistě identifikace se židovstvím,⁴⁴ ale někteří by mysleli speciálně na židokřesťany.⁴⁵ Ale těžko zde mohl Pavel tak úzce uvažovat (srov. jeho vlastní minulost). Proto je nejrozzumnější zde vidět Jeruzalém jako centrum, které je „důležité jak pro židy, tak pro část židokřesťanů.“⁴⁶ Podmětem slovesného tvaru δοιλεῖ (otročí) může být teoreticky „Hagar“ nebo „nynější Jeruzalém“. Logičtější je však poslední jmenovaný Jeruzalém. To se také dobře hodí ke shora upřednostněné interpretaci „nynějšího Jeruzaléma“. Toto „otročení“ se samozřejmě týká zákona, který nevede k ospravedlnění a ke svobodě.

⁴⁰ DUNN, *The Epistle to the Galatians*, s. 242, spojuje obě jména v jedno pojmenování: „This Hagar-Sinai is a mountain in Arabia.“ To je ovšem málo pravděpodobné řešení. Podle některých věta „Hagar je hora Sinaj v Arábii“ říká, že Hagar je arabské jméno hory Sinaj (tak např. DI MATTEI, „Paul’s Allegory“, s. 112: „the name ‚Hagar‘ is a mountain, Hagra, in Arabia“). F. SIEFFERT, *Der Brief an die Galater*, 9. vyd., Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1899, s. 284n, a OEPKE, *Der Brief des Paulus an die Galater*, s. 149n, uvádějí jako doklad tohoto jména v Arábii cestopis Kryštofa Haranta z Polžic, který podnikl cestu do Palestiny a na Sinaj v r. 1598. Zatímco SIEFFERT, *Der Brief an die Galater*, s. 285, říká: „Recht verständlich war die Bemerkung den Galatern wol (sic) nicht,“ OEPKE, *Der Brief des Paulus an die Galater*, s. 150, poznamenává, že Harant mohl své vědomosti čerpat z Lutherových komentářů. Sám ovšem připouští spojitost s arabským ḥaḍjar „kámen, skála“. To je málo přesvědčivé.

⁴¹ Srov. např. M. ZERWICK, *Der Brief an die Galater*, Düsseldorf: Patmos, 1964, s. 88: „die Begründung, inwiefern Hagar für den Sinaibund stehen kann, bleibt dunkel und muß es wohl bleiben;“ EGGER, „Galaterbrief“, s. 33: „kaum zu erklären.“

⁴² Poněkud zavádějící jsou ty anglické a německé interpretace, které přesně nespecifikují, o jaký útvar se jedná, protože jak angl. „line“, tak něm. „Reihe“ může označovat útvar, který tvoří jedinci stojící vedle sebe nebo také za sebou, tj. v zákrytu. Srov. např. *Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*, ed. F. W. Danker, Chicago: University of Chicago Press, 2000, s. 979: „stand in the same line;“ LONGENECKER, *Galatians*, s. 213: stejné vysvětlení; ROHDE, *Der Brief des Paulus an die Galater*, s. 199: „in einer Reihe stehen“.

⁴³ Přehledně o významu slovesa συστοιχέω a sloves patřících do stejného okruhu viz: F. ZORELL, *Lexicon Graecum Novi Testamenti*, 4. vyd., Roma: PIB, 1990, sl. 1283n.

⁴⁴ Viz např. LAGRANGE, *Galates*, s. 128; ROHDE, *Der Brief des Paulus an die Galater*, s. 200, pozn. 59.

⁴⁵ Srov. MUSSNER, *Der Galaterbrief*, s. 325: „wahrscheinlich ... das geistliche Zentrum ... der Judenchristenheit“.

⁴⁶ W. EGGER, *Galaterbrief, Philipperbrief, Philemonbrief*, 2. vyd., Würzburg: Echter, 1988, s. 33.

Myšlenku svobody vyslovuje Pavel explicitně ve v. 26. A tuto svobodu spojuje s „horním“, tj. nebeským Jeruzalémem, který je svobodný. Pro představu obnoveného nebo nebeského Jeruzaléma je možné odkázat na místa v židovských spisech, jako je syrský Baruch 4,1–6;⁴⁷ 32,2–4;⁴⁸ 4 Ezdráš 7,26;⁴⁹ 8,52;⁵⁰ 10,54;⁵¹ 13,36;⁵² etiopský Henoch 53,6;⁵³ Závět Danova 5,13.⁵⁴ Lze poukázat už také na starozákonní místa, jako je např. Iz 54,10nn; Tob 13,9; 14,7. Ačkoliv v některých textech se počítá pouze s obnovou pozemského Jeruzaléma a v jiných se hovoří o Jeruzalému v nebi, je třeba vidět spojitost obou tradic.⁵⁵ V Novém zákoně je řeč o nebeském Jeruzalému v Žid 12,22 a ve Zj 3,12 a 21,2–3.10–27, kde tento nebeský Jeruzalém sestupuje z nebe. Blízkou představu najdeme u apoštola Pavla ve Flp 3,20, kde hovoří o vlasti věřících u Krista v nebi.

Důležité pro Pavlovu argumentaci je, že oproti „nynějšímu“ Jeruzalému nestaví Jeruzalém budoucí, nýbrž „horní“, tj. nebeský. Je to zřejmě proto, že tento nebeský Jeruzalém je už nyní skutečností. Jakou a kde? Pavel jistě tuto skutečnost vztahuje nějakým způsobem k těm, kdo věří v Krista. Dá se hovořit přímo o církvi? Novější, hlavně protestantští autoři podrobují kritice formulaci H. Schlier,⁵⁶ že církev je pro Pavla „nebeský Jeruzalém se svými dětmi“⁵⁷ – Schlier se ovšem odvolával na některé protestantské autory, jako Siefferta a Bousseta.⁵⁸ Protože pozemská církev v dějinách není hotovou skutečností, nelze ji skutečně jednoduše ztotožnit s Pavlovým nebeským Jeruzalémem. Ale protože se tento „horní“ Jeruzalém nepochybně dotýká těch, kteří žijí v církvi, musí se jednat o skutečnost, která je také už nyní v církvi přítomná.⁵⁹

Místo aby Pavel pokračoval ve výčtu veličin, které patří do stejného sloupce s „horním“ Jeruzalémem, uvádí ve v. 27 jako potvrzení svého tvrzení citát z Iz 54,1. Jedná se o citaci, která se přesně kryje s textem, který je nám známý ze Septuaginty.

⁴⁷ Viz *Knihy tajemství a moudrosti*, sv. 2, ed. Z. Soušek, Praha: Vyšehrad, 1998, s. 269.

⁴⁸ Tamtéž, s. 289.

⁴⁹ Tamtéž, s. 229.

⁵⁰ Tamtéž, s. 238.

⁵¹ Tamtéž, s. 244.

⁵² Tamtéž, s. 252.

⁵³ Viz *Knihy tajemství a moudrosti*, sv. 1, ed. Z. Soušek, Praha: Vyšehrad, 1995, s. 117.

⁵⁴ Viz tamtéž, s. 256.

⁵⁵ Srov. SCHLIER, *Der Brief an die Galater*, s. 222.

⁵⁶ Viz např. ROHDE, *Der Brief des Paulus an die Galater*, s. 201, pozn. 68, kde hovoří o Schlierově „katolizující interpretaci“; BETZ, *Galatians*, s. 248, pozn. 98: „Schlier's 'Catholic' interpretation“.

⁵⁷ SCHLIER, *Der Brief an die Galater*, s. 223.

⁵⁸ Viz SCHLIER, *Der Brief an die Galater*, s. 223n. To také při své kritice přiznává BETZ, *Galatians*, s. 248, pozn. 98. Srov. však také některé mladší názory, jako OEPKE, *Der Brief des Paulus an die Galater*, s. 151: „Das geistig verstandene himmlische und zukünftige Jerusalem (vgl. Phil. 3,20) ist diesseits vorläufig eschatologisch realisiert in der Gemeinde des Neuen Bundes;“ nebo BECKER, „Der Brief an die Galater,“ s. 73: „daß in der Gemeinde der Neue Bund und das himmlische Jerusalem endzeitliche Realität sind.“

⁵⁹ Podle Mußnera (MUSSNER, *Der Galaterbrief*, s. 326) má tento „horní“ Jeruzalém „'ingendwie' mit der Kirche zu tun“, ale není s církví totožný, vůbec ne ve smyslu „triumfalistické eklesiologie“. Právě tuto poslední připomínku kladně hodnotí ROHDE, *Der Brief des Paulus an die Galater*, s. 201, pozn. 68, a BETZ, *Galatians*, s. 248, pozn. 98.

Tento překlad je na tomto místě poměrně věrným převodem hebrejského textu.⁶⁰ V Iz 54 užívá Deuteroizaiáš obrazu opuštěné ženy k vyjádření myšlenky, že Izrael, který byl podroben velké zkoušce v babylonském zajetí, se bude těšit novému rozkvětu, který předčí minulost.⁶¹ Iz 54,5 potvrzuje, že prorok měl před očima metaforu Izraele (který může být zastoupen jménem „Jeruzalém“; srov např. Iz 51,9.16; 52,1.2.9 v LXX) jako Hospodinovy manželky. Pro apoštola Pavla se citace z této pasáže Deuteroizaiáše jevila jako vhodná snad také proto, že v Iz 51,2 se nachází jediné místo, kde je v knize Izaiáš jmenována Sára. A je to právě v souvislosti s pozhledáním potomstva. Spojitost těchto textů z Deuteroizaiáše s texty z Geneze byla pro Pavla nepochybně důležitá pro zdůraznění myšlenky nebeského Jeruzaléma jako matky věřících v Krista.⁶² Určitá nekompatibilita Hagar s ženou, „která má muže“, nehrála podstatnou roli. Nač myslel apoštol Pavel při spojení „mnoha dětí“? Jistě na křesťany. Spíše chápal biblický text jako pohled do budoucnosti,⁶³ i když počet bývalých pohanů, kteří uvěřili v Krista, se už v jeho době mohl jevit jako povzbuzující, byť se v absolutních hodnotách nejednalo o velká čísla.⁶⁴

V následujícím 28. verši apoštol Pavel uvádí další konkrétní pojmy, které patří do jedné skupiny nebo do jednoho sloupce se Sárou a s „horním“ Jeruzalémem. V předešlém textu byla jednoznačně řeč o Izákovi, ale jeho jméno uvádí Pavel až nyní. Především mu však jde o to, aby adresáti listu věděli, kam patří oni. Jsou jako Izák Abrahámovými dětmi, jimž platí Boží zaslíbení. Nyní je možné schematicky (ve dvou sloupcích) sumarizovat ty pojmy, které Pavel spojuje, a ty, které stojí vůči sobě v protikladu.⁶⁵ V následujícím přehledu jsou tučně veličiny, které Pavel explicitně uvádí, a normálním písmem to, co lze logicky doplnit.

⁶⁰ Není rozhodující, že Septuaginta překládá vazbu slovesa פָּצַח s podstatným jménem יָרָה pouze slovesem ῥήγων. Význam „propukni v jásot“ je ze souvislosti jasný.

⁶¹ Někteří autoři spatřují v Iz 54,1 v ženě, „která má muže“, narážku na Babylon (tak např. J. BLEKINSOPP, *Isaiah 40–55*, New York: Doubleday, 2002, s. 361: „perhaps with the impending fate of Babylon“; M. C. DE BOOR, „Paul’s quotation of Isaiah 54.1 in Galatians 4.27,“ in *New Testament Studies* 50 (2004): 370–389, zde 371: „This second woman is probably meant to represent Babylon“). Ale pravděpodobnější je interpretace o Izraeli a jeho minulém, současném a budoucím osudu. Srov. J. GOLDINGAY – D. PAYNE, *Isaiah 40–55*, London: T&T Clark International, 2006, s. 341: „more likely an ellipse is presupposed: the currently desolate will regain her marital status and will have more children than she had when she was married.“

⁶² Někteří poukazují na možné propojení Iz 54,1 s Genezí jako *haftarah*, tj. čtení z proroků po čtení z Tóry, už v 1. století; viz např. J. WILLITS, „Isa 54,1 in Gal 4,24b–27: Reading Genesis in Light of Isaiah,“ in *Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der älteren Kirche* 96 (2005): 188–210, zde 202, pozn. 40; S. DI MATTEI, „Paul’s Allegory of the Two Covenants (Gal 4.21–31) in Light of First-Century Hellenistic Rhetoric and Jewish Hermeneutics,“ in *New Testament Studies* 52 (2006): 102–122, zde 114, pozn. 44.

⁶³ Jak v hebrejském textu, tak v Septuagintě nemá věta o „mnoha dětech“ v Iz 54,1 slovesný tvar. I když logicky vidíme vztah k budoucnosti, zůstali jsme v překladu u přítentu („má“).

⁶⁴ BLIGH, *Galatians*, s. 406, myslí na Antiochii (v Sýrii). Také BECKER, „Der Brief an die Galater,“ s. 73n, uvádí Antiochii, ale ne ohledně počtu křesťanů, nýbrž jako místo, kde má podle něho původ exegeze, kterou zde Pavel předkládá. Úvahy obou autorů lze chápat jen jako možnost.

⁶⁵ Schematické zobrazení Pavlovy představy ve dvou sloupcích je u autorů celkem běžné. Určité potíže měl snad pouze BURTON, *A Critical and Exegetical Commentary on the Epistle to the Galatians*, s. 261n, jehož sloveso συστοιχέω ve smyslu „to stand in the same line“ (odvolává se na POLYBIA, *Historiae* 10, 23) vedlo k rozlišení čtyř sloupců (Hagar, smlouva ze Sinaje, nynější Jeruzalém; Izmael, děti otročického Jeruzaléma; Sára, nová smlouva, horní Jeruzalém; Izák, děti horního Jeruzaléma), ale potom dochází k závěru, že Pavel chápal sloveso συστοιχεῖ ve významu „is correlative to“.

Hagar – otrokyně
 Izmael
 Sinaj
 pozemský Jeruzalém
 děti otrokyně

Sára – svobodná
 Izák
 evangelium
 nebeský Jeruzalém
 děti svobodné

V Gal 4,29n obrací Pavel svou pozornost na Gn 21,9n, kde se hovoří o vztahu dvou Abrahámových synů Izáka a Izmaela. Ve v. 29 interpretuje Gn 21,9 tak, že vztahuje výpověď tohoto verše na přítomnost. V Gn 21,9 LXX se říká, že Sára viděla, že syn Egyptanky Hagary „si hraje (παίζοντα) s jejím synem Izákem.“ To v podstatě odpovídá hebrejskému textu, kde je participium pielu נִצְחָק, které by se dalo v souvislosti textu také přeložit „žertuje, laškuje“. Ale v rabínské tradici bylo toto místo vykládáno ve smyslu nepřátelství Izmaela vůči Izákovi. Doklady máme z 2. století po Kr. Tak rabi Jišmael (zemř. kolem 135 po Kr.) interpretoval: „נִצְחָק neznamená nic jiného než prolévání krve.“⁶⁶ Pozdější interpretace (Gn R. 53, kde rabi Azarja [kolem r. 380] hovoří ve jménu rabiho Leviho [kolem r. 300]) je velmi konkrétní: „Izmael vzal luk a šípy a střílel směrem na Izáka a dělal, jako by žertoval.“⁶⁷ V Gal 4,29 máme doklad, že interpretace o ohrožení Izáka Izmaelem byla známá už apoštolu Pavlovi.⁶⁸ Když Pavel toto chápání vztahuje na svou přítomnost, je otázka, koho si konkrétně představoval pod pronásledovatelem. Nelze se vyhnout závěru, že zde apoštol Pavel nemohl nemyslet na pronásledování ze strany židů, které sám zakusil (srov. hlavně 2 Kor 11,24n), ale které před svým obrácením také sám praktikoval (viz Gal 1,13; 1 Kor 15,9). Myslet pouze na obtěžování judaisty, kteří se snažili ovlivnit galatské křesťany,⁶⁹ se nejeví jako zcela přesvědčivé.

V následujícím verši 4,30 Pavel navazuje na předcházející narážku na Gn 21,9, když přímo cituje Gn 21,10.⁷⁰ Drží se poměrně přesně Septuaginty⁷¹ až na závěr, kde

⁶⁶ Viz H. L. STRACK – P. BILLERBECK, *Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und Midrasch*, sv. 3, 8. vyd., München: Beck, 1985, s. 575.

⁶⁷ Viz STRACK – BILLERBECK, *Kommentar*, sv. 3, s. 575n.

⁶⁸ Stěží ovšem můžeme vidět doklad tohoto výkladu také u Josepha Flavie (*Ant.* 1, 215), jak tvrdí BETZ, *Galatians*, s. 250, pozn. 116, protože tam se hovoří o nebezpečí pro Izáka až po Abrahámově smrti (τοῦ πατρὸς αὐτοῖς ἀποθανόντος).

⁶⁹ Tak např. LAGRANGE, *Saint Paul: Épître aux Galates*, s. 131: „plutôt, pour rester dans le thème, aux persécutions des judaïsants contre Paul et ceux qui pensaient comme lui;“ MUSSNER, *Der Galaterbrief*, s. 331: „Nicht die Juden, sondern die christlichen Judaisten sind die wahren Verfolger!“ MARTYN, *Galatians*, s. 445, myslí na „False Brothers“ a „the Teachers“ (označení judaistů v Martynově terminologii). Nemálo autorů (např. SCHLIER, *Der Brief an die Galater*, s. 227, pozn. 1; BETZ, *Galatians*, s. 250, pozn. 117; ROHDE, *Der Brief des Paulus an die Galater*, s. 204, pozn. 84; MARTYN, *Galatians*, s. 445, pozn. 156) v této souvislosti uvádí také F. Siefferta. Ale tento autor se vyjádřil velmi jasně ve smyslu pronásledování ze strany židů: „so verfolgen auch jetzt die leiblichen Abrahamiden (die Juden) diejenigen, welche κατὰ πνεῦμα Abrahamiden sind“ (SIEFFERT, *Der Brief an die Galater*, s. 294).

⁷⁰ V Gn 21,10 promlouvá Sára, ale v 21,12 se staví za Sárina slova sám Bůh.

⁷¹ Pavel vynechává vždy ukazovací zájmeno ταύτην/-ς, které stojí v Septuagintě za substantivem παιδίσκην/-ς, a přidává zápornku μή před futurem κληρονομήσει. BETZ, *Galatians*, s. 250, se domnívá, že Pavel měl trochu jiný text. Připomíná (tamtéž, pozn. 120), že čtení οὐ γὰρ μή a vynechání ταύτης má rukopis A.

místo „s mým synem Izákem (μετὰ τοῦ υἱοῦ μου Ἰσαακ)“ má „se synem svobodné (μετὰ τοῦ υἱοῦ τῆς ἐλευθέρου)“. Tato změna je plně pochopitelná, protože zdůraznění svobody bylo v této souvislosti pro apoštola Pavla velmi důležité. Co si mají z tohoto citátu vzít k srdci adresáti listu Galaťanům? Rozhodně to, že se nemají nechat přemluvit těmi, kdo přikládají nepatřičný význam zachovávání zákona, tj. nemají podlehnout vlivu judaistů. I když jsme museli konstatovat, že ve v. 29 myslel Pavel především na pronásledování ze strany židů, neznamená to, že by galatští křesťané neměli vyvodit konkrétní poučení pro sebe i v tom smyslu, že s judaisty nemají dále udržovat kontakty, tj. mají se jich zbavit, protože názory judaistů byly minimálně určitým kompromisem mezi vírou v Krista a židovstvím.⁷²

Někteří autoři se výslovně ptají, jak lze sloučit Gal 4,30 s tím, co Pavel později napsal v Řím 9–11. H. Schlier říká, že toto místo v listu Galaťanům nepředstavuje rozpor s apoštolovými vývody v Řím 9–11, „nýbrž potvrzení“.⁷³ H. D. Betz to vidí jako uhlazování rozdílů⁷⁴ a říká, že v Řím 9–11 Pavel „revidoval své myšlenky.“⁷⁵ Podobný postoj zaujal už před ním A. Oepke.⁷⁶ Pro J. D. G. Dunna zůstává otázkou, zda Pavel revidoval své myšlenky nebo pouze „svůj tón“.⁷⁷

Pavlovi šlo u biblických argumentů od 4,21 nepochybně o princip, který je hlavním tématem celého listu, tj. o ospravedlnění před Bohem na základě víry v Krista. V rámci naší perikopy tato argumentace dosahuje vrcholu ve 4,30. O širších souvislostech zde Pavel zřejmě neuvažoval.⁷⁸ Princip o jediné cestě ke spáse skrze Krista zastává nepochybně apoštol Pavel také v listu Římanům (viz např. Řím 9,7, kde cituje Gn 21,12).⁷⁹ V listu Římanům Pavel svůj pohled evidentně prohloubil a rozšířil, ale nemáme žádný důvod hovořit o tom, že musel revidovat své myšlenky, alespoň pokud jde o základní princip cesty ke spáse.⁸⁰

⁷² SCHLIER, *Der Brief an die Galater*, s. 227, je ovšem jednoznačný a ve v. 30 nevidí „Anweisung an die Leser, selbst die Feinde der Gemeinde aus ihrer Mitte zu vertreiben.“ Také LAGRANGE, *Saint Paul: Épitre aux Galates*, s. 132, nepřipouští myšlenku, že by Pavel myslel i na praktický důsledek („à la porte les faux apôtres!“), tj. na vyhození falešných apoštolů. Někteří zde hovoří přímo o vyloučení Izraele či židů (např. OEPKE, *Der Brief des Paulus an die Galater*, s. 152: „Hagar, d. h. das ungläubige Israel, wird ausgestoßen.“ BETZ, *Galatians*, s. 251: „Paul does the same with the Jews as his Jewish-Christian opponents want to do with him;“ BORSE, *Der Brief an die Galater*, s. 177: „die Verfolger – damals Ismael, jetzt die ungläubigen Juden – von Abraham bzw. von Gott verstoßen sind“). Naopak pro vyloučení (vyhnání) nepřátel Galaťanů, tj. judaistů, jsou např. MUSSNER, *Der Galaterbrief*, s. 332: „Es geht um die ‚Vertreibung‘ der Gegner aus den galatischen Gemeinden, nicht um die Juden;“ MARTYN, *Galatians*, s. 446: „to expel from their congregations the Teachers.“ ROHDE, *Der Brief des Paulus an die Galater*, s. 205, říká, že se dá těžko rozhodnout, „welche Folgerung Paulus mit diesem Schriftwort den galatischen Gemeinden nahelegen wollte.“

⁷³ SCHLIER, *Der Brief an die Galater*, s. 227.

⁷⁴ BETZ, *Galatians*, s. 251, pozn. 124: „Schlier ... smooths out the differences.“

⁷⁵ Tamtéž, s. 251.

⁷⁶ OEPKE, *Der Brief des Paulus an die Galater*, s. 152: „Vielleicht liegt Entwicklung vor.“

⁷⁷ DUNN, *The Epistle to the Galatians*, s. 259.

⁷⁸ SCHLIER, *Der Brief an die Galater*, s. 227, výslovně připomíná: „Auf das Mysterium der eschatologischen Errettung Israels, wie er es Röm 1125ff. darstellt, geht er hier freilich nicht ein.“

⁷⁹ GROV. LÉGASSE, *L'épître de Paul aux Galates*, s. 365n.

⁸⁰ Také EGGER, „Galaterbrief,“ s. 34, mluví o tom, že polemická výpověď z listu Galaťanům je v Řím 9,4n a 11,28n „revidiert“. Záleží jistě na tom, jak chápeme sloveso „revidovat“. Vycházíme-li z etymologie a vidíme v něm význam „znovu se podívat (a vidět věci v širších souvislostech)“, pak lze s tímto pohledem souhlasit.

Ve v. 31 Pavel formuluje (podle shora zdůvodněného vymezení textu) závěr své argumentace, kterou začal 4,21. Tento charakter zřejmě potvrzuje slůvko *οὖν* (proto, tudíž), které stojí hned na začátku věty.⁸¹ Význam závěrečného shrnutí podtrhuje asi také oslovení *ἀδελφοί* „bratři“ (v listu Galaťanům už popáté a v této perikopě podruhé). Pavel chce zdůraznit, že věřícím v Krista patří svoboda. Vzhledem k předcházející argumentaci, hlavně k „alegorii“ o dvou ženách a o dvou smlouvách, říká „nejsme děti otrokyně, nýbrž svobodné“. Ani zde neuvádí explicitně jméno „Sára“. Ale zde je to zřejmě hlavně proto, že myslí spíše na to, že „horní Jeruzalém“, „naše matka“, je svobodný (srov. v. 26).⁸² Tak důrazem na pojem svobody, který ovšem v listu Galaťanům není ničím novým (srov. už 1,4, kde se jako účel sebeobětování Ježíše Krista uvádí: „aby nás vysvobodil z přítomného věku“; dále viz 2,4), vrcholí Pavlova argumentace opírající se o texty Starého zákona, kterou začal v 4,21.

3. SHRNUTÍ

V perikopě Gal 4,21–31 se apoštol Pavel snaží ještě dalšími argumenty podepřít svou snahu přesvědčit adresáty listu o tom, že cesta k ospravedlnění před Bohem vede jenom skrze víru v Ježíše Krista. Tyto argumenty opírá o texty Starého zákona, a to z Geneze a z knihy proroka Izaiáše. Při posuzování této Pavlovy argumentace je třeba vidět Pavlův přístup ke Starému zákonu, jak se projevuje i v jiných částech listu Galaťanům (hlavně 3,6nn) a také i v jeho dalších listech.⁸³ Argumentace v Gal 4,21nn je však specifická v tom, že Pavel ve 4,24 užívá slovesa *ἀλληγορώ* (*ἄτινιά ἐστιν ἀλληγορούμενα*), které se jinde u něho (a také v Novém zákoně) nevyskytuje. Badatelům se dosud nepodařilo najít konsenzus v otázce, v jakém smyslu přesně apoštol Pavel tohoto slovesa v Gal 4,24 užívá. Každopádně však Pavel interpretuje biblické postavy a události v jiném smyslu, než co říkají slova ve vyprávěných příbězích. Chtěl snad vyjádřit, že tento jiný smysl je také výpověď Písma, ale sotva popíral historické líčení Geneze. V tomto smyslu se blíží jeho interpretace typologickému chápání Písma, i když jí neodpovídá stoprocentně. Rozhodujícím momentem pro interpretaci Písma, samozřejmě nejen v Gal 4,21–31, ale obecně, však bylo pro Pavla jeho poznání Ježíše Krista (srov. Flp 3,8). Tento rozhodující pohled je třeba mít na paměti při interpretaci Pavlových biblických argumentů. Platí to o všech starozákonních textech, které Pavel cituje nebo na které naráží (v listu Galaťanům je to evidentní v argumentaci, kterou Pavel začíná citací Gn 15,6 v Gal 3,6). Na druhé straně

⁸¹ V rukopisech se objevuje několik variant (slaběji doložené jsou *ἢ ἡμεῖς* *οὖν* a *ἡμεῖς* *οὖν*). Většinový text (včetně papyru *Ṗ⁴⁶*; údaj *Ṗ^{46vid}* v 27. vyd. NESTLE-ALAND, který signalizuje ne zcela jisté čtení, je asi zbytečný, protože *οὖν* je v rukopisu jasně čitelné na konci řádku, třebaže následující řádek je silně porušen, ale končí nicméně čitelným *δὲ*, takže i počet písmen potom vychází – viz quod.lib.umich.edu/cgi/i/image/image-idx?id=S-APIS-X-3618%5D6238_165.TIF [cit. 25. 7. 2009]) má *ἢ ἡμεῖς*. Čtení *οὖν* (*ⲛ A B D* H aj.*) můžeme pokládat za *lectio difficilior*.

⁸² Výslovně identifikuje „svobodnou“ s „horním Jeruzalémem“ MUSSNER, *Der Galaterbrief*, s. 333.

⁸³ Viz např. Řím 11,26b, kde Pavel cituje Iz 59,20. I když jeho citace nekopíruje přesně starozákonní text, dá se říci, že „Paul’s reading of Isa. 59:20b is, in its own way, deeply rooted in the theology of the book of Isaiah“ (M. A. SEIFRID, „Romans,” in *Commentary on the New Testament Use of the Old Testament*, ed. G. K. Beal a D. A. Carson, Grand Rapids: Baker Academic, 2007, s. 607–694, zde 675).

však nelze přehlížet, že Pavel se nepochybně také řídil židovskou interpretací bible své doby. Biblické texty pro něho představovaly vrcholnou autoritu. Vůbec se tedy nedá říci, že by apoštol Pavel nějakým způsobem degradoval Starý zákon.

V perikopě Gal 4,21–31 jsou jen dvě skutečné citace Starého zákona: Iz 54,1 v Gal 4,27 a Gn 21,10 v Gal 4,30. Je pouhou hypotézou, že první text využívali Pavlovi odpůrci, tj. judaisté, kteří ovlivňovali galatské křesťany. Spíše můžeme předpokládat, že Pavel volil tento text, protože se mu zdál vhodný k podtržení myšlenky Božího působení v dějinách spásy. Spojení s texty z Geneze mohlo usnadnit také pravděpodobné užívání těchto textů v židovské bohoslužbě 1. století. Citace Gn 21,10 měla rozhodně povzbudit galatské křesťany k zaujetí jednoznačného stanoviska vůči zákonu, a tím také k přijetí svobody, která vyplývá z toho, co přinesl Kristus (srov. Gal 5,1).

I když apoštol Pavel uplatňuje v perikopě Gal 4,21–31 některé specifické přístupy, platí i zde to, že největší váhu a rozhodující sílu měla jeho víra v Krista. A. Oepke označuje Pavlův výklad Starého zákona jako *teologický* z novozákonního hlediska.⁸⁴ Jestliže k tomu dodává, že v tom je Pavel vzorem pro dnešní teologii,⁸⁵ pak ovšem je třeba ještě dodat, že teolog musí právě dobře vědět, že Pavel má být nejen správně chápaným vzorem, ale je především také normou, z které musí křesťanská teologie vycházet a o kterou se má opírat.

The Apostle Paul's Biblical Arguments in Gal 4.21–31

Key words: Paul the Apostle; Galatians; Old Testament; Allegory

Abstract: The article deals with the pericope Gal 4.21–31 (thus it is delimited by the author) in which the apostle Paul once more uses arguments from the Old Testament to convince the recipients of the Letter of the right way to reach justification before God. Actual quotations of the Old Testament are only in the verses 27 and 30. However, in the first part of the pericope (4.22–26) Paul alludes to the story of Abraham's two sons and two wives adding the interpretative key in v. 24: „these things are said allegorically“. Although there is no consensus among authors in what sense Paul applies this principle to the biblical texts it is preferable to see here rather a typological approach than a pure allegory because Paul does not certainly deny a real story in the text of Genesis. However, for Paul the decisive factor in interpreting biblical texts was the person and life of Jesus Christ. In this light we must also see the quotations of Isa 54.1 in v. 27 and Gen 21.10 in v. 30, even though Paul may have been influenced by the reading of these biblical texts in Jewish liturgy. As for Paul, so for all true believers in Christ, the gift of the freedom Christ has brought must remain living.

Prof. Ladislav Tichý, Th.D.
Katedra biblických věd
Cyrilometodějská teologická fakulta Univerzity Palackého
Univerzitní 22
771 11 Olomouc

⁸⁴ OEPKE, *Der Brief des Paulus an die Galater*, s. 154: „Er deutet es (= Starý zákon) vielmehr *theologisch* vom ntl. Standpunkt aus.“

⁸⁵ OEPKE, *Der Brief des Paulus an die Galater*, s. 154: „Darin ist er vorbildlich für die heutige Theologie.“